

BAJI DÓRA ANTÓNIA¹

Motiváció vagy manipuláció – együttműködési kompetenciák a büntetőeljáráásban

Bevezetés

Tudatos és tudatlan hiedelmeink alapvetően meghatározzák, mit akarunk elérni, és azt is, hogy valóban elérjük-e. Ez a pszichológiai felfogás abból indul ki, hogy az egyén hiedelmeinek megváltoztatása – legyen szó akár a legegyszerűbbekről – mélyreható változásokat eredményezhet életében.²

A meggyőződés, hogy az emberi tulajdonságok megváltoztathatatlanok – vagyis a rögzült szemléletmód –, állandó önigazolásra készlet. Ha valaki csupán bizonyos mértékű intelligenciával, egy bizonyos személyiséggel és erkölcsi érzékkel rendelkezik, akkor kénytelen bizonygatni, hogy mindez eleendő. A másik szemléletmód szerint ezek a tulajdonságok nem egyszerűen leosztott lapok, amelyekkel kénytelenek vagyunk játszani. A kapott lapjaink csupán a kiindulópontot jelentik ahhoz, ahová fejlődhetünk. A fejlődési szemléletmód alapja az a meggyőződés, hogy az ember alapvető tulajdonságai egytől egyig fejleszthetők.³ Ez utóbbi szemléletmód segítség lehet abban, hogy rávilágítson, egy új jogintézmény hogyan működhet még hatékonyabban a rendszerben, a jogi tudás mellett milyen egyéb tényezők befolyásolhatják a bűnösség beismeréséről szóló egyezség létrejöttének sikerét.

A szakirodalom és a gyakorlat egyelőre nem egységes abban a kérdésben, hogy mit is nevezhetünk a büntetőeljáráásban egyezségnek. A Be.⁴ ugyanis az egyezségnek két lehetséges formáját ismeri és szabályozza, amely az eljárás két különböző szakaszához kapcsolódik. Az általános eljárási szabályok között megjelenő egyezség a bűnösség beismeréséről bármely bűncselekmény esetén lehetővé teszi az ügyész, a terhelt és a védő közötti megállapodás létrejöttét. Erre kifejezetten a vádemelés előtt kerülhet sor, amikor is az ügyész, a terhelt és a védő a bíróságtól függetlenül egy formális megállapodást köthet. A másik eset a vádemelést követő előkészítő üléshez kötődik, amely valójában nem eredményez formális megállapo-

dást, inkább a terhelt jóváhagyását igényli. A szakirodalomban több szerző – valószínűleg az új Be. általános indoklásából is kiindulva – mindkét jogintézményt büntetőjogi egyezségként említi.⁵

A Be. 407. § (1) bekezdése az egyezség tárgyát a bűnösség beismerésében és ennek következményeiben határozta meg. Emellett kifejezett felhatalmazást ad az egyezség meghozatalának ügyészégi kezdeményezésére [407. § (2) bekezdés], illetve az egyezség érdekében történő egyeztetésre [408. § (1) bekezdés]. A terhelt mellett az ügyezség számára is nyitott az

egyeztetési folyamat az egyezség tárgyai tekintetében, köztük a bűnösség beismerése kérdésében is.⁶

Vida József kiemelte, az új jogintézmény egy olyan organikus fejlődésen ment keresztül az elmúlt években, amely folyamatban az eredeti jogalkotói szándéktól valóban némileg eltávolodva találta meg a jelenlegi alkalmazási körét az eljárást egyszerűsítő és gyorsító jogintézmények között. Az egyezség alacsony statisztikai adatai nem adnak teljes képet a jogintézmény megítéléséhez. A szerző álláspontja szerint az nem csupán mennyiségi, hanem minőségi kérdés is. Megállapítható, hogy az egyezségkötésre a gyakorlatban jellemzően az összetett, bonyolult ügyekben kerül sor, melyek anyagi és emberi erőforrása, valamint társadalmi fókusza az átlagot meghaladja.⁷

Ennek ellenére tette fel a kérdést, lehet-e beszélni sikerről, vagy mindösszesen a jogalkotó a tárgyalásról lemondást mint jogelőd jogintézményt címkézte fel újra.

Álláspontom szerint a jogintézmény sikerességéhez nem elegendő az új Büntetőeljárásról szóló törvény kodifikációs szemléletváltása, hanem ehhez maguknak a jogalkalmazóknak, de leginkább az egyezségkötésben részt vevő szereplőknek is szükséges a szemléletváltása. Azaz ne egy igénybe vehető eljárásjogi jogintézmény maradjon, hanem a jogi szabályozás mellett kerüljenek fókuszba azok az egyéb tényezők is, amelyek alakíthatják, befolyásolhatják a sikeres egyezségkötést.

Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy az emberi tényezők számbavételével, az eredményes egyezségkötéshez szükséges ügyészi és védői együttműködési kompetenciák feltérképezésével, valamint a terheltek jellemképeinek a figyelembevételével, a jogalkotói szándék, azaz a terhelti együttműködés fokozása hogyan valósulhat meg még hatékonyabban.

Az együttműködés alappilléreit dolgozatomban kifejezetten a vádemelés előtti szakban az ügyész, a terhelt és a védő bíróságtól függetlenül létrejövő formális megállapodása vonatko-

⁵ GULYÁSNE BIRINYI Ildikó – PÁPAI-TARR Ágnes (2019) Néhány gondolat a büntető jogi egyezségről. *Ügyészek Lapja*, 26(3) 23. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=2486> 2023-11-23.

⁶ Be. 407. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.

⁷ VIDA József (2023): Egyezség a bűnösség beismeréséről. *Belügyi Szemle*, 71(4), 567. <https://belugyiszemle.hu/hu/node/3916> 2023-11-23.

¹ Bíró, Debreceni Járásbíróság.

² Carol S. Dweck (2015) Szemléletváltás, HVG Kiadó Zrt, Budapest, 9.

³ Dweck i. m. 17–18.

⁴ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.

zásában vizsgáltam, hangsúlyt fektetve a bűnösség beismeréséhez szükséges motivációk feltárására.

A JOGALKOTÓI SZÁNDÉK

A törvény célja

Az egyezségben a terhelt a Be. 411. § (5) bekezdése alapján számos, a beismerésen túlmutatató kötelezettséget vállalhat. E többlettartalom, így például az ügyészséggel vagy a nyomozó hatósággal való együttműködés vagy a sértett polgári jogi igényének megtérítése függetleníthető a beismeréstől és olyan többletmagatartások teljesítését feltételezi, amely mind az ügyészség, mind – az attól várható kiszámítható előnyök miatt – a terhelt részére indokoltá teheti az egyezség megkötését, akár egy korábbi beismerést követően is.

A törvény célként tűzte ki a büntetőeljárásban a terhelti együttműködés fokozását, hiszen egy, a tisztességes eljárás követelményeinek is megfelelő konszenzuális eljárás az állam oldalán idő- és költségmegtakarítást, a terhelt oldalán enyhébb szankcionálást, a sértett oldalán biztos jóvátételt, míg a társadalom szempontjából azt eredményezi, hogy a bűncselekmény elkövetőjét biztosan felelősségre vonják.

A terhelttel történő megegyezés az Alkotmánybíróság meghatározása szerint a büntetőeljárás egyszerűsítését és gyorsítását szolgáló olyan jogintézmény, amelyben az állam lehetőséget teremt a büntetőeljárás alá vont személy rendelkezési jogának érvényesülésére a bírósági eljárás formájának megválasztásában.

Az Alkotmánybíróság a 422/B/1999. számú⁸ határozatában iránymutató jelleggel azt is rögzítette, hogy a tárgyalásról lemondás – a tisztességes eljárást biztosító szabályok mellett – alkalmas eszköz arra, hogy társadalmi méretekben is hozzájáruljon az állami büntetőigény észszerű időn belüli elbírálásához, az igazságszolgáltatás megfelelően hatékony működtetéséhez. Ebből következően a beismerő terhelt – a Btk.⁹ szerinti kedvezménytel történő – ösztönzése alkotmányos célt szolgál és semmilyen értelemben nem minősíthető arra irányuló állami kényszernek, hogy feladják alkotmányos jogaikat.¹⁰

AZ EGYEZSÉG

Az egyezségkötés szereplői és az egyezség szakaszai

Több szempontból tekintve az egyezség jogi természete, az alábbiak szerint jellemezhető:

Indoka: az erőforrásokkal való hatékonyabb gazdálkodás, a humán erőforrás koncentráltabb használata (csak az össze-

tett és vitás ügyekben járjon el a bíróság, az egyszerű megítélésű ügyeket el lehet terelni).

Korlátja: hogy nem járhat a garanciák sérelmével.

Axiómája: az alaki igazság elfogadása.

Módja: a terhelt beismerő vallomása, ha azt objektív bizonyítékok is alátámasztják.

Eredménye: az eljárás gyorsabb lezárása, amely lehetővé teszi, hogy a szankció a bűncselekmény elkövetési idejéhez közelebb kerüljön, ezáltal szolgálva a prevenciós célokat, továbbá javulhat a felderítés a feltárt tények megismerése folytán.

Az egyezségekre tehát nem szabad úgy tekinteni, mint a terhelt kedvezőbb büntetéséhez vezető útra, amelynek esetében az állam részlegesen lemond a büntetőigényéről. Az egyezség sokkal inkább az állam és társadalom érdeke: gyorsabb út a nem vitatott döntéshez; az összetett ügyek könnyebb felderítése és bizonyítása.¹¹

Az egyezség megkötése három szakaszra osztható: az egyezség kezdeményezésére, az egyeztetések lefolytatására és az egyezség megkötésének szakaszára.

A Be. 407. §-ának (2) bekezdése alapján az egyezség megkötését a terhelt, a védő és az ügyészség egyaránt kezdeményezheti, teljesen informálisan, írásbeliséghez kötött jegyzőkönyvek és határozatok hozatala nélkül. A kezdeményezés történhet szóban, írásban, telefonon, telefaxon vagy más technikai eszköz útján. Ezzel a lépéssel a jogalkotó mindent megtett annak érdekében, hogy a formák és adminisztrációs terhek bonyolításával az új eljárás ne okozzon többletfeladatokat a hatóságoknak. Az ügyészség vezetője tájékoztatja a terheltet és a védőt, ha nem ért egyet az egyezség kezdeményezésével. Amennyiben a tényállás az ügyészség álláspontja szerint még nincs kellőképpen felderítve, akkor az ügyészség vezetője arról is tájékoztatja a védőt és a terheltet, hogy a kezdeményezést még idő előttinek tartja. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a nyomozás előrehaladtával, a tényállás feltárása után ne lehetne újabb kezdeményezéssel élni.¹²

Az egyezségkötési folyamat második szakasza az egyeztetések lefolytatása. A Be. 408. § (1) bekezdése alapján az egyezség megkötése érdekében az ügyészség, a terhelt és a védő a bűnösség beismeréséről és – az egyezség tárgyát képező bűncselekmény tényállását és Btk. szerinti minősítését kivéve – az egyezség tartalmi elemeiről egyeztetést folytathat. Az ügyészség a védővel e kérdésekben a terhelt hozzájárulásával külön is egyeztethet.

Az egyezségkötés harmadik szakasza az egyezség megkötése, amely gyakorlatilag az egyeztetések alapján létrejött konkrét megállapodás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvbe foglalását jelenti, mely egyezség az annak alapján folytatott eljárás célján túlmenően joghatás kiváltására nem alkalmas.

A Be. 409. § (4) bekezdése garanciális elemként rögzíti, ha az ügyészség és a terhelt nem kötött egyezséget, a kezdeményezés, valamint az ezzel összefüggésben keletkezett ügyiratok bizonyítékként, illetve bizonyítási eszközként nem használhatók fel.

Ha az ügyészség és a terhelt egyezséget kötött, a Be. 424. § (1) bekezdése alapján az ügyészség a jegyzőkönyvbe foglalt egyezséggel azonos tényállás és minősítés miatt emel vádat.

⁸ 422/B/1999. AB határozat a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 533–541. §-ai, valamint a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 87/C. §-a.

⁹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.).

¹⁰ Be. 407. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.

¹¹ Nagykommentár a Be. 407. §-hoz. Főszerkesztő: POLT Péter. https://uj.jogtar.hu/#doc/db/396/id/A17Y0090.KK/ts/20221101/lr/407_2024-02-21.

¹² GULYÁSNÉ BIRINYI–PÁPAI TARR (2019) i.m. 27.

Az ügyészség a vádiratban indítványt tesz arra, hogy a bíróság az egyezséget hagyja jóvá, az egyezség tartalmával egyező milyen büntetést szabjon ki, illetve intézkedést alkalmazzon, továbbá az egyezség tartalmával egyező milyen egyéb rendelkezést tegyen. Az egyezséget tartalmazó jegyzőkönyvet az ügyészség a vádirattal együtt nyújtja be a bírósághoz.¹³

Ezt követően a bíróság az egyezséget jóváhagyja, amennyiben az megfelel a jogszabályoknak, ha a vádlott az egyezség természetét és jóváhagyásának következményeit megértette, valamint beszámítási képessége és beismerésének önkéntessége iránt észszerű kétely nem mutatkozik.¹⁴

Az egyezségkötés szakaszai közül a legizgalmasabb, az emberi tényezők figyelembevétele szempontjából, az egyeztetési szakasz, ahol gyakorlatilag informális módon van lehetőség, formai kötétségek nélkül az egyeztetésre. Hogy ezt a szakaszt az egyezségkötés szereplői hogyan töltik ki tartalommal, milyen együttműködési stratégiát alkalmaznak, hogyan juthatnak el a célig és milyen eszközökkel, jogilag nem szabályozott, jogi irodalmi háttér nélküli terület. Éppen ezért keltette fel az érdeklődésemet a téma, és ezért helyeztem erre az ismeretlen területre a fókuszot.

Az optimális kommunikáció

Az egyezség megkötésének törvényben meghatározott szereplői a terhelt, a védő és az ügyész, nyilvánvaló mindhárom résztvevőnek más-más szerepe és feladata van az egyezség megkötésének különböző szakaszaiban. Az irányító szerep az egyezség kezdeményezésének kivételével – figyelemmel arra, hogy azt bármelyik érdekelt kezdeményezheti – az ügyészség kezében van.

Annak eldöntése, hogy az egyezség megköthető-e, az ügyészséget vezető ügyész hatáskörébe tartozik. Ugyanakkor álláspontom szerint, a sikeres egyezségkötéshez az érdekelték közötti hatékony kommunikáció nélkülözhetetlen.

Bár formális megállapodásról van szó, a kommunikáció már az egyezségkötés kezdeményezésével megkezdődik az érdekelték között, akár szóban, írásban, telefonon vagy más hivatalos technikai eszköz útján vegyék fel egymással a kapcsolatot.

Önmagában a kapcsolatfelvétel módja, kommunikációs stílusa is hatással van az egyezség megkötésére. A döntés szakmai alapokon az ügyészség kezében van, azonban, ha annak törvényi feltételei fennállnak, a kommunikáción is múlhat az egyezség sikere.

Nyilvánvaló, a bűnösséget beismerő egyezségkötésnél nem beszélhetünk a klasszikus polgári jogi értelemben vett mellérendeltségi viszonyon alapuló kommunikációról, azonban álláspontom szerint, nem is feltétlenül a gyanúsított kihallgatás szigorú szabályokon alapuló kihallgatási technikái a legcélszerűbbek ebben a szakaszban.

Elek Balázs kiemelte, hogy a vallomásfelvétel egyértelműen emberek közötti kapcsolatot jelent. Ezért hordozza magában az interperszonális viszonyok összes pszichológiai törvényszerűségét. Itt kölcsönös tevékenységről és információáramlásról van szó. Más és más a kapcsolat természete egy nyomozás so-

rán lefolytatott kihallgatásnak és a bírósági eljárási kikérdezésnek.¹⁵

Miután az egyezségkötésnél a cél az együttműködésre való ösztönzése a terheltnek, és a bűnösség beismerése, az emberi tényezők figyelembevétele, az egyezségkötés szereplőinek a büntetőeljárásban elfoglalt helyével, jogainak a tiszteletben tartásával és a kötelezettségeinek az ismeretével, a kihallgatáshoz képest egy megengedőbb formájú egyeztetésnek van helye. Önmagában ezt erősítik meg a Be. 407–408. §-ai is, hiszen kifejezetten nem ír elő a törvény kötelező írásbeliséget, az egyeztetés informális jellegű.

1. Az önértékelés

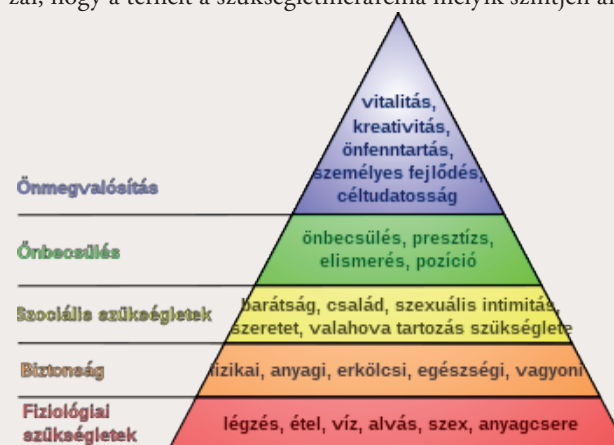
Optimális kommunikáció csak akkor lehetséges, ha tiszteletben tartják mások önértékelését.¹⁶

Nyilvánvaló az önértékelés kérdése és a Be. alapelvei nehezen egyeztethetők össze, azonban a büntetőeljárásról szóló törvényben szabályozott egyezség megkötéséhez nélkülözhetetlen a kommunikáció, ezáltal pedig a szakirodalom alaptéziseit sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Ha a kommunikáció során a másik fél önértékelése csökken, azt megszenvedi a kommunikáció. Az önértékelés énünk központi egysége, amelyre lényegében mindent vonatkoztatunk, az ember végső soron mindent azért tesz, hogy az önértékelését megtarthassa, megvédelmezze vagy javítsa. Amit az ember tesz (illetve nem tesz), végső soron mindig arra irányul, hogy környezete szemében pozitívnak tűnjék. Egy ilyen speciális helyzetben, amikor a terhelt a bűnösség beismeréséről köthet egyezséget, nagyon fontos figyelemmel lenni a terhelt önértékelésére.¹⁷

2. A szükségletek

Az optimális kommunikáció megköveteli, hogy mások szükségleteit és óhajait ne hagyjuk figyelmen kívül. Ezáltal mind az ügyésznek, mind a védőnek tisztában kell lennie azal, hogy a terhelt a szükséglet-hierarchia melyik szintjén áll.

1. ábra: Maslow-piramis¹⁸

¹⁵ ELEK Balázs (2007): *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, PhD 213–214.

¹⁶ Vera F. BIRKENBIHL (1998): *Kommunikációs gyakorlatok*. Trivium Kiadó, Budapest, 23.

¹⁷ BIRKENBIHL (1998) i. m. 24.

¹⁸ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Maslow-piramis> 2023-11-13

¹³ Be. 424. §.

¹⁴ Be. 733. §.

Abraham Maslow¹⁹ klinikai pszichológus szerint az emberi szükségletek hierarchikusan épülnek egymásra. Maslow öt alapszükségletet azonosított, amelyek a legtöbb emberi célt magukban foglalják. Ezek az alapszükségletek a következők: biológiai szükségletek, biztonsági szükségletek, társadalmi (szociális) szükségletek, elismerés szüksége és az önmegvalósítás iránti szükséglet. Egy magasabb szükséglet kielégítésére vonatkozó igény addig nem jelentkezik, míg az alacsonyabb szükséglet iránti igény nem kerül valamilyen szinten kielégítésre.²⁰

A terhelt a büntetőeljárás kezdeti szakaszában a szükségletpiramis bármelyik szintjén állhat, azonban a legalsó szintre kerül abban az esetben, ha a büntetőeljárás végén büntetőjogi felelőssége megállapítását követően büntetés-végrehajtási intézetbe kerül, ahol az alapvető biológiai szükségleteinek a megéléte lesz a legfontosabb számára.

Hogy a büntetőeljárás kezdetén melyik alapszükségletének kielégítése a legfontosabb, az függ a személytől, az egzisztenciájától, társadalomban betöltött szerepéről, az intellektusától, az iskolai végzettségétől és nyilvánvalóan a bűncselekménytől, amelyet az egyezség megkötéséhez be kell ismernie.

Amennyiben az ügyészség és a védő tisztában van azzal, hogy melyik a legfontosabb alapszükséglete a terheltnek, akkor tudhatják, hogy mivel motiválható az általa elkövetett bűncselekmény beismeréséhez.

Ez az egyezségkötés második szakaszában, az egyeztetések lefolytatása során szükséges, hogy kiderüljön. Jól megfogalmazott kérdésekkel hamar feltárható. Ez lesz az egyezségkötés kiindulási alapja. A kommunikációs stratégiának a terhelt motivációjára kell épülnie.

Amennyiben a terhelt részéről egy elvi készség áll rendelkezésre a kérdések helyes és őszinte megválaszolására, megfelelő kérdéstípusok használatával jó eredményeket lehet elérni. A kihallgatás folyamatában meghatározó szerepet játszanak a kérdés különböző módjai, hiszen azok az egész vallomást befolyásolhatják.

A kérdéseket különböző kategóriák alapján lehet megkülönböztetni. Hasznos lehet a különböző kérdésformákkal tisztában lenni és tudatosan alkalmazni.²¹

Miután az egyezség tárgya a bűnösség beismerése mellett elsősorban a büntetéskiszabás és más járulékos kérdésekben való megállapodás lehet, így az alapszükségletét ismerve a terheltnek és a Btk. irányadó büntetéskiszabási szempontjait figyelembe véve, a felek meg tudnak állapodni olyan a büntetés vagy büntetés helyett alkalmazott önálló intézkedés neméről és pontos mértékéről, valamint a büntetés mellett alkalmazható intézkedésekről, mellékbüntetésről és egyéb járulékos kérdésekről, amelyek valamennyi érdekelt számára elfogadhatóak lesznek. Ezáltal jobban lehet az adott szankciókat is a terhelt szükséglet szintjéhez igazítani, nem szem elől tévesztve a büntetéskiszabási célokat (Btk. 79. §)²² és elveket (Btk. 80. §).²³ Adott esetben például egy olyan terheltet, aki számára

fontos az önbecsülés, presztízs (Maslow-piramis 4. szintje), jobban lehet motiválni, ha tudja, hogy közúti járművezetéstől eltiltás esetén csak kategóriától lesz eltiltva, míg a munkája ellátásához szükséges járművezetői engedélye megmarad.

Ugyanakkor mindenképpen figyelemmel kell lenni az egyeztetés során arra, hogy a terhelti szükségletek feltárása és a büntetés vagy intézkedés kiszabására irányuló egyezségi ajánlat ne egy alkudozási folyamat legyen, mely rombolja a büntetőhatalom tekintélyét.

3. A motiváció és a manipuláció

A kommunikáció akkor lesz optimális, ha a beszélgetőtársunkat jól tudjuk motiválni. Motivum mindaz, ami egy embert a célnak megfelelő cselekvésre ösztönöz. A motivumot gyakran „belső feszültségként” vagy „belső kényszerként” írják le. A motivumokat a szükségletek hozzák létre, a szükségleteknek pedig azok kielégítése a célja. Annak a magatartásnak tehát, amely a motivumot eredményezi, a szükséglet kielégítése a célja. Valakit motiválni annyit jelent, mint rábírní arra, hogy régi magatartását új magatartásra változtassa.²⁴

SZÜKSÉGLET → MOTÍVUM → MAGATARTÁS → CÉL

Magatartás tehát nem jön létre motivum nélkül, azaz a bűnösség beismerése mint magatartás nem jön létre motivum nélkül, ehhez célszerű megismerni a szükségletet.

Fontos kiemelni, hogy az egyezségkötésnél mi lehet az egyezségkötésben részt vevők motivációja, célja, azaz érdemes számba venni az egyezségkötéssel elérhető előnyöket és hátrányokat.

Az ügyészség oldaláról egy sikeres egyezségkötéssel megtörténik a büntetőjogi felelősségre vonása a terheltnek, elhangzik a terhelt bűnösséget beismerő nyilatkozata már a vádemelés előtt, csökken a munkateher, továbbá idő- és költséghatékonyabb szempontjából is előnyösebb számukra az eljárás egyezségkötéssel történő befejezése. Hátrányként számolni lehet azzal az esetkörrel, amikor a terhelt úgy ismeri be a bűnösséget, hogy valójában nem ő követte el, így nem kerül büntetőjogilag felelősségre vonásra a tényleges elkövető vagy elkövetők, vagy feltáratlan maradhat a bűncselekmény.

A terhelt vonatkozásban lehetőség nyílik egy jóval kedvezőbb szankcionálásra, ráadásul bármilyen bűncselekmény esetén megköthető az egyezség.

Az eljárás gyorsabban befejeződik, és ez számára is kedvezőbb költségvonzattal jár. Pszichológiai szempontból pedig nem kerül a szükségletpiramis legalsó szintjére.

Ráadásul a Be. garanciális szabálya²⁵ is védi, hiszen, ha végül az ügyészség nem az egyezségkötés szerint jár el, a terhelt bármit közölt informálisan, az nem használható fel a büntetőeljárás során.

Hátrányok szempontjából megemlítendő, amennyiben beismerő vallomást tesz, elesik attól a lehetőségtől, hogy a bűn-

¹⁹ A Maslow-piramis (vagy Maslow-szükséglet-hierarchia) Abraham Maslow-nak az 1950-es években kidolgozott szükségletelmélete, mely a motivációkutatás egyik alaptétele.

²⁰ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Maslow-piramis> 2023-11-13

²¹ ELEK (2007) i. m. 217–218.

²² Btk. 79. § A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.

²³ Btk. 80. § (1) A büntetést az e törvényben meghatározott keretek kö-

zött, céljának szem előtt tartásával úgy kell kiszabni, hogy az igazodjon a bűncselekmény tárgyi súlyához, a bűnösség fokához, az elkövető társadalomra veszélyességéhez, valamint az egyéb enyhítő és súlyosító körülményekhez.

²⁴ BIRKENBIHL (1998) i. m. 79.

²⁵ Be. 409.§ (4)

terheljárás végén egyéb okok folytán (nyomozási hibák, törvénytelenül beszerzett bizonyítékok kirekesztése) akár felmentő ítélet is születet.

A védő vonatkozásában tárthatók fel talán leginkább az előnyök mellett a hátrányok, hiszen nem mindig motivált az eljárás gyors, hatékony és időszerű befejezésében, miután anyagi érdeke nem feltétlenül ezt szolgálja.

Az előnyök szempontjából azonban megemlítendő, hogy karrier motivációs hatása lehet az egyezségkötésnek, hiszen, ha a „sztárügyvéd” által az ügy vádemelés előtti szakban, jóval enyhébb szankcióval megoldódik, a siker újabb ügyfélkört vonzhat.

A motiváció ugyanakkor nem tévesztendő össze a manipulációval. A manipuláció csak a kielégítést mozdítja elő, a manipulált szükségleteit nem veszi figyelembe. Az eredménnyel csak a manipuláló lesz megelégedve.²⁶

A manipuláció bekövetkezhet az ügyészség irányából a terhelre, de ugyanúgy a terhelt, védő irányából is egy hamis beismerő vallomással az ügyészség irányába.

Elek Balázs az önkéntes hamis beismerő vallomás megtételét is különböző szükségletek kielégítésével hozta összefüggésbe.

Az önkéntes hamis vallomás egy olyan önvádoló kijelentés, amely rendőrségi nyomás nélkül, akaratlagosan történik. Ilyenkor az önkéntes vallomást adó terhelt tisztán látja, hogy mi történik, és azt is, hogy mik teteteinek a következményei.

Több oka is lehet, hogy miért tesz valaki önkéntesen hamis vallomást. Lehetséges egy patológikus szükséglet a hírnév és elismertség felé, de gyakran a hamis vallomások egy barát vagy családtag érdekében történnek. Más lehetséges oka az önkéntes hamis vallomásnak „egy tudatalatti szükséglet” arra, hogy valamely korábbi kihágásért önsanyargatással megbűnhődjene. Egyes terhelték, akik elkövettek egy szigorú büntetéssel járó bűnt, inkább bevallanak egy kisebb kihágást, hogy a súlyosabb bűncselekmény vádjá alól szabaduljanak.

A hamis beismeréseknél nem szabad számításon kívül hagyni azt a lehetőséget sem, hogy a terhelt lelki betegségben szenved, de lehet a gyanúsított taktikázás része is.²⁷

Azaz a hamis beismerő vallomások megtételét is valamely szükségletek kielégítése motiválja, ugyanakkor manipulatív, hiszen csak a kielégítést mozdítja elő, a manipulált szükségleteit nem veszi figyelembe.

Ugyanakkor számos olyan pszichológiai tényező van, amelyek hamis vallomásra készíthetik a terheltet, ez viszont az ügyési oldalról lehet manipulatív, hiszen itt valójában nem lesz figyelembe véve a terhelt valós szükséglete.

Eysenck szerint a befelé forduló emberek viselkedését könnyebb szabályozni, mint az extrovertáltakét.

Jellemzően sebezhető a terhelt és könnyen alakítható memóriája fiatal kora, személyes bizalma, naivitása, befolyásolhatósága, intelligenciájának hiánya okán, vagy stresszes, alkoholos, esetleges kábítószeres állapota miatt. Ezáltal meggyőzhető saját bűnösségéről hamis bizonyítékok felvonultatásával.

Általános érvénnyel nem lehet megmondani, hogy milyen mennyiségűnek és súlyúnak kell lenniük a bizonyítékoknak, hogy a terhelt beismerje bűnösségét. Egyesek számára elegendő a bizonyítékokra történő utalás, mások pedig a súlyos bizo-

nyítékok zárt láncolatára is azt mondják, hogy nem tesznek vallomást. Ez a terhelt egyéniségétől és tapasztalatától függ.²⁸

Az egyeztetési szakaszban, miután a Be. 407. § (4) bekezdése biztosítja, hogy a nyomozás ügyiratai megismerhetőek legyenek, az előzőekben említett pszichológiai tényezőket mindenképpen figyelembe kell venni azért, hogy a motiváció még véletlenül se forduljon át manipulációba, figyelemmel arra is, hogy olyan befolyásolás megengedett lehet, ami az őszinte tényfeltáró beismerést segíti elő.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mi számíthat pszichikai túlkapásnak, és meg nem engedett befolyásnak, végtelen értelmezési lehetősége van. Amit egy pszichológus erőszakosnak vagy kényszerítőnek tart, azt a védő vagy az ügyész nem feltétlenül.²⁹

A manipulációval nem tévesztendő össze a negatív motiválás. Ugyanis még negatív motiválással is sikert lehet elérni, az alábbi szabályok betartása mellett:

Mindig pozitív motiválással kell kezdeni, és csak annak kudarca esetében szabad negatív motiválással próbálkozni.

A negatív motiválás a szakirodalom definíciója szerint valakit nyomással ösztönözni a cél felé haladásra. (Holott pozitív motiváció esetében magától halad a cél felé.) A negatív motiváláshoz feltétlenül szigorú ellenőrzés tartozik, mert a nyomás csökkenésekor rögtön csökken a teljesítmény. Azonban, ha a nyomáshoz a következők társulnak: az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szükségletek kielégítése mindaddig, amíg a követelmények teljesülnek,³⁰ akkor elkerülhető a manipuláció.

Tipikusan a létorientált embereknél működhet a negatív motiválás, akik hajlamosak túl alacsonyra tenni a mércét, így őket csak akkor lehet pozitívan motiválni, ha rá lehet őket bírni, hogy magasabb célokat tűzzenek ki.

Ennek a negatív motiválásnak talán helye lehet a bűnösség beismeréséről szóló egyezségkötésnél.

A három leggyakoribb ok, ami miatt meghíúsul a pozitív motiválás:

- A túlnyomóan tettorientált emberek hajlamosak túl magasra tenni céljaikat, azaz mindaddig együttműködőek, amíg kellő elismerést kapnak.
- A túlnyomóan tettorientált emberek esetében a helytelenül megválasztott motivációs eszköz, amelyhez nélkülözhetetlen a szükségleteinek az ismerete.
- A harmadik ok pedig a motiválandó személy pszichéje és személyisége.

Az első két ok kizárólag a rossz kommunikáció, az együttműködési kompetenciák hiányának a következménye, ezen kompetenciák azonban fejleszthetők.

Míg a harmadik ok esetében a jó kommunikációs készség mellé jóval több időráfordításra és pszichológiai alapismeretre van szükség.³¹

A pszichológiában nagyon sokan megkísérelték létrehozni a „morális jellem tipológiát”, vagyis felállítani egy olyan modellt, melyen a jellemes ember és a hibás jellem változatai elhelyezhetőek. Ranschburg Jenő egy saját modellt vázolt fel.

Mivel a jellem mindig a szociális kapcsolatokban mutatkozik meg, a modelljének egyetlen dimenziója az egyén viszonya

²⁸ Uo..145.

²⁹ Uo. 195.

³⁰ BIRKENBIHL (1998) i. m. 82–83.

³¹ Uo.. 87.

²⁶ BIRKENBIHL (1998) i. m. 82–83.

²⁷ ELEK (2007) i. m.136.

emberi környezetéhez. Egyik végpontjában az „én”, a másikon pedig a szociális környezet dominanciája található.

Amennyiben a személyiség énközpontú, és durva, agresszív módon szemben áll környezetével „antiszociális jellem”-ről, ha pedig továbbra is én központú, de morális maszkot viselve érzéketlenül kihasználja mások moralitását, „aszociális jellem”-ről lehet beszélni. Az „egocentrikus jellem” szintén a saját érdekeit állítja középpontba, de már megpróbál igazodni környezetéhez. A „kerékpáros típus” lefelé könyörtelen, felfelé szolgálkú, a „proszociális jellem” autonóm és altruista, a „lelkismeretes jellem” már elveszíti autonómiáját, és az internalizált környezet, a „szuperego” hatalma alá kerül.

A „janicsárjellem”-ből – az antiszociális jellem ellentétéként – hiányoznak az individuum vonásai, és környezetének dependens módon kiszolgáltatott.³²

A terhelt ilyen típusú modellezése, együttműködési képességének a vizsgálata és motiválhatósága, egy külön tanulmányt érdemel.

4. Játékelmélet és az egyezségkötés

Elek Balázs játékelmélettel modellezte a büntetőeljárást, miszerint két vagy több ellentétes vagy vegyes motivációjú személy egymástól függő és egymásra épülő stratégia mentén cselekszik.³³

Amennyiben a játékelméletet az egyezségkötés vonatkozásában vizsgáljuk, a „játékosok” a terheltek, védők és ügyészek, azaz a stratégiai játék az egyezségnek is szerves részét képezi.

A szereplő, attól függetlenül, hogy milyen minőségben vesz részt az eljárás ezen szakaszában, tudatában van annak, hogy minden lépése befolyásolja a többiek döntését és magatartását. Mindegyik játékos az ellenérdekű fél (legyen az akár terhelt-társ vagy egy nyomozó) által ismert, illetve lehetségesnek vélt magatartását is beépíti a döntésbe. Szükségszerűen egynél több döntéshozóról van szó. Nyilvánvalóan, ha csak egy játékos van, akkor egy döntési problémáról van szó és nem játékról. Ha bármely gyanúsított (esetleg tanú) magára vagy a többi terhelttársra nézve terhelt vallomást tesz, az nyilvánvalóan befolyásolni fogja a játék végkimenetelét. A játékok jellemzője a kölcsönös függőség. Ez a kölcsönös függőség a nyomozásban a terhelt-nyomozó, terhelt-ügyész, terhelt-másik terhelt, vagy akár a terhelt-védő viszonylatában is értelmezhető.³⁴

A játékelmélet jelentősége az egyezségkötés során az, hogy felhasználásával érthetővé válhat a szereplők racionális, várható magatartásának felismerése, mindez pedig visszavezethető az egyéni motívumra, ami kiváltja a magatartást, és adott esetben felismerhetővé válik a valós cél, amely által hatékonyabban választható meg a motivációs eszköz.

Az egyezségkötéshez szükséges együttműködési kompetenciák

Ahhoz, hogy a bűnösség beismeréséről szóló egyezség létrejöjjen, számos olyan együttműködési kompetencia szükséges –

különösen az ügyészi oldalról, de akár védői oldalról is –, amely növeli az egyezségkötés sikerét.

Kompetenciák

„A kompetenciát úgy kell tekinteni, mint olyan általános képességet, amely a tudáson, a tapasztalaton, az értékeken és a diszpozíciókon alapszik, és amelyet egy adott személy tanulás során fejleszt ki magában.” (Coolahan).

A kompetencia a *competencia* latin szóból ered, hatáskört, illetékességet, hozzáértés, alkalmasságot, képességet jelent.

A kompetencia nem szinonimája a képességnek (*skill*), hanem képesség (*ability*) komplex feladatok adott kontextusban történő sikeres megoldására.

A fogalom magában foglalja az ismeretek mobilizálását, a kognitív és gyakorlati képességeket, a szociális és magatartási komponenseket és attitűdöket, az érzelmeket és az értékeket egyaránt.

A pedagógia kompetenciafogalma készségek és képességek együttesét jelenti, melyek segítségével valaki problémamegoldásra képes egy adott területen, jelenti továbbá az illetőnek azt a hajlandóságát is, hogy a problémamegoldásra való képességét alkalmazza és kivitelezze.

A fogalom magában foglalja az illető tudását, tapasztalatait éppúgy, mint személyes adottságait. A kompetencia a döntést, kivitelezést, megvalósulást szolgáló képességrendszer.³⁵

A kompetencia összetevői: ismeretek, tudás, készségek-jártasságok, személyes értékek, attitűd, személyiség, motiváltság.³⁶

Az alábbiakban részletezem azokat az együttműködési kulcskompetenciákat (Henkey) amelyek álláspontom szerint szükségesek ahhoz, hogy az egyezség a bűnösség beismeréséről sikeresen létrejöhessen.

Hangsúlyozni kívánom, mindennek az alapja a legmagasabb színvonalú szakmai tudás, az ügy teljes körű ismerete, azaz annak a személynek a részvétele az egyeztetésben, aki magas szakmai kompetenciával bír az adott ügyben. Ez a szakmai kívánalom mind az ügyészségi, mind a védői oldalról elvárt.

Ugyanakkor a szakmai tudás közvetítéséhez, és ehhez kapcsolódóan az együttműködési kompetenciák tudatos alkalmazásához álláspontom szerint szükséges egy jó fellépés, egy határozott, karizmatikus jellem, amely mind verbális, nonverbális kommunikációban megnyilvánul.

Az együttműködési kompetenciák

1. Emocionális intelligencia – együttműködési kompetencia

Emocionális intelligencia – együttműködési kompetencia, mint első és döntő az egyenlők között fogalmát Daniel Goleman (1997) vezette be és fogalmazta meg, hogy a siker, a sikeres együttműködés egyik nagyon fontos titka a fejlett érzelmi agyműködés, ami kibővíti a hagyományos értelemben vett intellektuális intelligenciát.

³² RANSCHBURG Jenő (2002) Saxum Könyvkiadó Bt, Budapest, 170.

³³ ELEK (2019) Játékelmélet és büntetőeljárás. Magyar Jog, 2019/7–8. 399–400. https://szakikadatbazis.hu/doc/1031508_2024-02-22.

³⁴ ELEK (2019) i. m. 401–402.

³⁵ III. 1. A kompetencia szó jelentése (pte.hu) 2023-11-20.

³⁶ III. 1. A kompetencia szó jelentése (pte.hu) 2023-11-20.

Azért, mert az érzelmi intelligencia egyrészt képesség arra, hogy felismerjük és megfelelően kezeljük a saját érzelmeinket és mások érzelmeit, másrészt, segítségével elég jól megismerhetjük magunk és mások érzelmevilágát ahhoz, hogy céljaink megvalósítására készítsük az embereket. A magas érzelmi intelligenciájú emberek empatikusabbak, így jobban rá tudnak hangolódni az egyén (terhelt) szükségleteire.³⁷

Az előzőekben megfogalmazott célok megvalósítása érdekében, a terhelt szükségleteinek a feltérképezéséhez az érzelmi intelligencia az egyik kulcskompetencia.

2. TIT FOR TAT38 módszer – együttműködési kompetencia

A TIT FOR TAT módszerről Marosán írt, bemutatva Robert Axelrod amerikai matematikus 1979-ben meghirdetett versenyt, amely arra kereste a választ – számítógépes programok segítségével –, hogy melyik az a módszer (taktika vagy akár stratégia), amelyekkel sikeres kapcsolatok alakíthatók ki.

Henkey szerint a TIT FOR TAT módszer óriási előnye és jelentősége, hogy mindig együttműködésre készíti partnereit, nem legyőzni akarja a másikat, hanem kölcsönösen előnyös kapcsolatokra törekszik.³⁹

Az előnyök és hátrányok figyelembevételével, miután kölcsönösen előnyös származhatnak az egyezségkötésből eredően mind az ügyésznek, terheltnek és a védőnek, nyilvánvaló egy együttműködésen alapuló kommunikáció szintén meghatározó kompetencia.

3. A bizalom kiépítése – együttműködési kompetencia

Az egyik leglényegesebb elem a bizalom kérdése az egyezségkötés, illetve az egyeztetés során.

Minden büntetőeljárásban létrejövő megállapodásnak érzékeny pontja az, hogy mennyiben bízhatnak egymásban a résztvevők.

Camerer a játékelmélet eredményeinek ismertetésekor arra az álláspontra jut, hogy a társadalomtudományok különböző területei olyan fogalmak meghatározása kapcsán juthatnak közös nevezőre, mint például a bizalom. A bizalom fogalmát ugyanis korábban már a pszichológia és a szociológiai is próbálta elfogadott módon definiálni.

A bizalom kérdésköre korántsem elhanyagolható, hiszen az a megegyezések előfeltétele lesz. Büntetőügyekben – így az egyezségkötésnél is – a kialakuló bizalomnál jelentősége lehet az ügy tárgyi súlyának, de az érintettek személyes ismerettségének, az egymással szembeni korábbi tapasztalásaiknak.⁴⁰

A terhelt bizalommal van a védője iránt, ugyanakkor az ügyészség irányába a bizalom aggályos, azonban a bizalom kiépítése nagy segítséget jelent az együttműködéshez.

Kramer szerint soha nem lehetünk biztosak a másik ember

motivációjában, szándékaiban, jellemében vagy jövőbeli cselekedeteiben.

Ezért két dolgot tehetünk: vagy bízunk benne (ám ekkor kihasználhatók leszünk), vagy bizalmatlanok leszünk (lemondunk a bizalomban rejlő óriási előnyökről).

Többek között a következő alapszabályokat célszerű alkalmazni a bizalom körültekintő alkalmazására: egyrészt az alapos önismeret, másrészt a bizalom fokozatos kiépítése, miután az elkerülhetetlenül kockázattal jár, a biztosítékok segíthetik a bizalom erősödését.

Lehetőség szerint különböző megerősítésekkel, visszajelzésekkel, kellő empátiával csökkenjen a bizalomrés, ugyanakkor szükséges az éberség, pontosan a manipuláció elkerülése végett. Időnként szükséges a bizalom felülvizsgálata.⁴¹

4. A stressz menedzselése – együttműködési kompetencia

Selye János munkásságából tudjuk, hogy amikor az embereknek vagy fizikai vagy a pszichológiai, vagy akár ezek szinergikus együttese által alkotott jólétüket veszélyeztető/megváltoztató eseményekkel szembesülnek, tulajdonképpen akkor beszélhetünk stresszről. Ezek az események a stresszorok. A stresszorok stresszhelyzetbe hozzák az egyént, és az egyénből reakciókat váltanak ki.⁴²

Az egyezségkötésnél a terhelt jólétét veszélyeztető/megváltoztató esemény – Maslow szükségletpiramisában elfoglalt helye szerint – stresszes állapotot eredményez. Ennek felismerése, és megfelelő helyen való kezelése azért is szükségszerű, mert a stresszorok hatására nőhet a befolyásolhatóság (manipuláció) veszélye, amely a hamis beismerő vallomások megtételének egyik kiváltó oka lehet, ahogy erre kitértem már korábban is.⁴³

5. Konfliktusmenedzsment – együttműködési kompetencia

Henkey rámutat arra, a konfliktusok a szervezeti élet elkerülhetetlen velejárói. Barlai Róbert és Kővágó György (2004) szerint a konfliktus akkor keletkezik, amikor egy személy vagy csoport úgy érzi, hogy egy másik személy vagy csoport valamely fontos kérdésben kifejtett erőfeszítéseit (pl. megoldási javaslatait) megüsti. A konfliktusban a felek saját érdekeik érvényesítésére törekedve a másik fél érdekeit sértik.⁴⁴

Nyilvánvalóan az egyezségkötésnél, az informális egyeztetésnél a konfliktushelyzetekkel is számolni kell, szükséges tudni ezeket jól kezelni.

6. Kommunikáció, a kérdés művészete – együttműködési kompetencia

A helyes kommunikáció (értelmes, érthető és érdekes legyen), és a meghallgatás képessége mellett kikerülhetetlenül fontos együttműködési kompetencia a kérdés művészete. Fadem

³⁷ HENKEY (2013): Együttműködési kompetenciák. In: Karlovitz, J. T. (ed.), *Ökonomische studie – teória a prax* 73.

³⁸ TIT FOR TAT egy kifejezés, jelentése: szemet szemért, fogat fogért (Henkey).

³⁹ HENKEY (2013) i. m.74.

⁴⁰ ELEK (2019) i. m. 404–405. <https://szakcikkkadatbazis.hu/doc/1031508> 2024-02-22.

⁴¹ HENKEY (2013) i. m. 74.

⁴² Uo.

⁴³ Uo., 75.

⁴⁴ Uo. 76.

szerint a problémák megoldásához, a fejlődéshez, az innovációhoz, a célok eléréséhez, a hatékonysághoz kérdésekre van szükség.

A kérdezés alapvető folyamata: mit tudunk, mit nem tudunk, mik a céljaink, mit kell tudnunk ahhoz, hogy céljainkat elérjük, kitől fogjuk megtudni, mit várunk az információtól, mit teszünk, ha megtudjuk a választ.

Henkey szerint a kérdés kulcsa az aktuális helyzet megértése. Fontos a jó kérdezési stílus.

A kérdezés művészete mint együttműködési kompetencia segít abban, hogy a megfelelő kérdéseket tegyünk fel akkor, ha válaszokra van szükségünk, ha a vitaindítás a cél, ha közvetlen válaszokra vágyunk.⁴⁵

Ahogy az előzőekben kifejtésre került, megfelelő kérdéstípusok használatával jó eredményeket lehet elérni az egyeztetési szakaszban. Ez a kompetencia álláspontom szerint szintén kulcskompetencia, mert a kérdések határozzák meg, hogy a beismerő vallomás motiváción vagy manipuláción alapul.

7. Az első benyomás – együttműködési kompetencia

Az első benyomás fókuszpontjai: Hogyan érezzük magunkat? – Mit érzünk a másik személy iránt? – Mit érez a másik személy irántunk? – Hogyan érzi magát a másik személy? Ez utóbbi a legfontosabb, hiszen a pozitív első benyomás titka nem más, mint szem előtt tartani azt, hogy a másik fél hogyan érzi magát.

Ez nem egyszerű, megfontolást és figyelmet igényel, egyfajta társas nagyvonalúságot, míg ennél a speciális büntetőjogi jogintézménynél is.

Lényege, hogy az első benyomás megfelelő alkalmazásakor a másik fél szükségleteit és érzéseit a magunké elé kell helyezni, ebben az egyben különbözik a kapcsolatok megfelelőségétől, ahol a kölcsönös igénykielégítés a cél.⁴⁶

⁴⁵ Uo. 79.

⁴⁶ Uo. 80.

Nyilvánvaló, ez az együttműködési kompetencia nehezen értelmezhető az egyezség büntetőjogi volta miatt, azonban, ha a fókusz a terhelt szükségleteinek a kielégítésére irányul már az „első benyomás” alkalmával, jelentősen növeli az együttműködés esélyét.

Záró gondolatok

Összegzés

Mint látható, ahhoz, hogy a jogalkotói cél megvalósuljon, azaz, hogy a terhelti együttműködés fokozódjon, a keretet adó büntetőjogi szabályozás mellett, a bűnösséget beismerő sikeres egyezségkötéshez számos egyéb ismeretre lehet szükség. Miután a célhoz vezető folyamat informális, érzékelhető, milyen vékony határ húzódik a motiváció, negatív motiváció és a manipuláció között. A motivációs eszközök tudatos alkalmazásával, az együttműködési kompetenciák birtokában csökkenthető a manipuláció útján tett beismerő vallomások száma, azaz növelhető a beismerések önkéntessége, amely egyik törvényi feltétele annak, hogy a bíró az egyezséget jóváhagyja.

Úgy gondolom, ahhoz, hogy a leghatékonyabban működjön a jogintézmény, és visszautalva Vida József kérdésére, ne a tárgyalásról lemondás, mint jogelőd jogintézmény legyen újracímkezve, egy jelentős szemléletváltás szükséges a jogalkalmazásban. A fejlődési szemléletmód alapján a sikeres egyezségkötéshez szükséges szakmaiság mellé társuló egyéb képességek fejleszthetőek, akár különböző kompetenciafejlesztő, szemléletfejlesztő képzésekkel is, de mindenképpen jó eredmények érhetőek már el, ha az újra, az ismeretlenre megvan az egyénben a kellő nyitottság és befogadóképesség.

A szemléletváltás, a bűnösség beismeréséről szóló egyezségkötés sikerének új pszichológiája lehet, újracímkezés nélkül.